

SVENSK UTRIKESPOLITIK FRÅN CARL XIV JOHAN TILL OSCAR II

EN KONTURTECKNING

Av docent TORVALD T:SON HÖJER, Uppsala¹

OM MAN jämför förhållandena i Sverige med dem i England, Frankrike eller Tyskland, är det påfallande, i hur ringa grad 1800-talet sysselsatt vår vetenskapliga historieskrivning. I de stora kulturländerna tillhör det sista seklets historia de mest skildrade och livligast debatterade epokerna; här är förhållandet ett helt annat. I någon mån kan detta väl förklaras av att medan 1800-talet i alla de tre nämnda stormakternas hävder hör till de mest händelserika och mest lysande skedena, det i Sverige i vissa hänseenden är motsatsen. Men detta utesluter ju icke — tvärtom — att vår moderna historia för oss är väl så intressant, väl så lärorik som någon tidigare epoks. Det är att beklaga, att den alltjämt i så ringa grad gjorts till föremål för systematisk genomforskning och delvis nästan monopoliserats för statsvetenskapen, vars problemställningar, ehuru intressanta och berättigade, dock i jämförelse med historiens måhända te sig snävare och ensidigare.

Vad angår den yttre historien, om vilken här egentligen är fråga, gäller där naturligtvis i särskilt hög grad vad nyss sagts om dess i jämförelse med tidigare skeden föga lysande och upplyftande karaktär. Därtill kom länge, att förutsättningarna för själva forskningen voro ganska ogynnsamma, enär utrikesdepartementet behöll en stor del av det viktigaste källmaterialet i sitt eget arkiv. Detta förhållande har emellertid numera upphört, och forskaren möter ej längre andra hinder än den grundlagsenliga, ganska opraktiska 50-årsgränsen för diplomatiska handlingars offentlighet.

De hinder, som här blott kunnat i korthet antydast, ha vållat, att den utrikespolitiska historieforskningen i fråga om svenskt 1800-tal länge i anmärkningsvärd grad koncentrerade sig till några

¹ Föredrag vid historikerdagarna i augusti 1942.

få korta epoker av mera dramatiskt fängslande karaktär och med en för alla uppenbar betydelse. Kring dem ha flera förtjänstfulla undersökningar samlats — 1848—1850 års slesvig-holsteinska kris, Krimkriget och 1863—1864 års stora nordiska sorgespel.

Men följden av denna koncentration till några få visserligen djupt betydelsefulla krisår har blivit, att 1800-talets diplomatiska historia länge kom att sakna genomgående linjer och kontinuerlig utveckling. Den blev en serie av dramatiska men isolerade tablåer. Även dessas innebörd och betydelse blev i viss mån svårare att gripa och avväga, när de sålunda lösbrutits ur sitt sammanhang. Det kan därför betecknas såsom en banbrytande insats, när C. F. Palmstierna 1932 i sin avhandling om Sverige, England och Ryssland 1833—1855 för första gången tog upp en längre utvecklingskedja till grundlig forskning och undersökning. Resultatet blev också, att perspektivet på Krimkriget blev ganska mycket annorlunda än förut. Denna avhandling är emellertid alltjämt den enda i sitt slag, och det kan vara skäl att framhålla, att mycket tack samma forskningsuppgifter säkert vänta på sin man. Särskilt förefaller det, som om det borde vara lönande uppgifter att följa sambandet mellan handelspolitik och ren utrikespolitik under 1800-talet liksom att söka analysera, hur unionen med Norge påverkade den svenska diplomatins riktlinjer.

Bestämmande för Sveriges liksom för den övriga Nordens utrikespolitiska livsvillkor är läget i skärningspunkten mellan tre stora makters intressesfärer — Englands, Rysslands och Tysklands. Av dessa var emellertid den sistnämnda under hela den tidigare delen av det skede, som det här gäller, icke att räkna med. Preussen, som i norr representerade den tyska nationen, spelade före 1860 — utom 1848 — trots sin stormaktsställning en förvånansvärt ringa roll för den nordiska politiken. Det är således egentligen om läget mellan Ryssland och England, som det så gott som uteslutande är fråga. Genom förlusten av Finland och unionen med Norge ryckte Sverige, som det har sagts, mycket närmare båda dessa kolosser. Och eftersom Ryssland och England under så gott som hela tiden 1815—1890 levde i en utpräglad, tidtals akut spänning på grund av sin rivalitet i Främre Orienten och i Centralasien, var den stora fara, som hotade Sverige-Norge, att indragas i en väpnad konflikt dem emellan. De orientaliska kriserna blevo därför vid sidan av de slesvig-holsteinska för 1800-talets Sverige de storpolitiska ödestimmarna.

En intermitterent men ofta dramatisk roll spelades dessutom av

Frankrike, som i Sverige kunde påräkna traditionella sympatier. Med undantag för 1840 års kris uppträdde emellertid Frankrike under sina aktiva perioder såsom Englands bundsförvant eller medspelare, varför dess politik knappast nämnvärt komplicerade lägets grundförutsättningar.

Den enda stat, som f. ö. egentligen betydde något för vår politik, var Danmark, slitet mellan sin traditionella ryska orientering och sina nyare nordiska och västliga sympatier och dessutom alltid handikapat av sin ödesdigra slesvig-holsteinska position, som allteftersom århundradet framskred blev det en allt svårare black om foten.

Det kan måhända förefalla en och annan läsare, som om den följande framställningen alltför mycket ställde de personliga faktorerna, främst Carl Johan och Oscar I, i förgrunden. Men det bör då erinras om att utrikespolitiken ännu vid 1800-talets mitt i de flesta europeiska stater trots den konstitutionella utvecklingen räknades såsom en monarkens särskilda domän, över vilken han ganska exklusivt förfogade. I Sverige tillkom, att både Carl Johan och hans son i fråga om utrikespolitisk erfarenhet och auktoritet liksom diplomatisk skicklighet voro sina rådgivare vida överlägsna. Vidare gjorde de dåtida kommunikationstekniska förhållandena det diplomatiska spelets gång starkt beroende av de personliga resurserna på de olika skådeplatserna. Till fram mot 1850 måste en beskickningschef i mycket hög grad handla på eget ansvar utan att hinna invänta instruktioner *in casu*.

Utgångspunkten för det svenska 1800-talets diplomatiska historia är 1812 års politik med dess efter åtskilliga förvecklingar uppnådda resultat: Finlands slutgiltiga förlust och unionen med Norge. För den populära uppfattningen — i den mån man kan tala om en sådan i dylika ting — ter sig nog detta resultat på ett schematiskt sätt såsom klart från början. I själva verket tyder åtskilligt på att Carl Johan icke alls var så fast besluten att avveckla alla engagemang öster om Bottniska viken och söder om Östersjön för att innesluta sina och Sveriges intressen inom den isolerade skandinaviska halvöns gränser. Tvärtom fanns det åskilliga stunder under de stormiga åren från 1812 till 1815, då han bevisligen ingalunda ville nöja sig med Norge utan gärna skulle ha kompletterat halvöstaten med delar av både Finland och Danmark liksom med utposter i Nordvästtyskland. Resultatet blev dock till slut begränsningen till halvön.

Viktigare är en annan förenkling av problemet i den populära historieuppfattningen. 1812 års politik tänkes som ett en gång för alla gjort val av Ryssland såsom vårt politiska ankare. Man föreställer sig gärna Sverige såsom beroende av tsarernas politik från 1812 och ända fram till Krimkriget, då den tvära omkastningen kom med novembertraktaten 1855. Palmstierna har i sin avhandling visat, att denna uppfattning icke är alldeles riktig för tiden efter 1830. Sverige balanserade då mellan England och Ryssland, tidtals med en viss övervikt för den förra makten. Omsvängningen 1855 hade alltså djupa rötter i de två föregående årtiondenas historia, även om den ryssvänliga kursen dominerade under det senare trettioåret och fyrtioåret.

Men i själva verket gäller samma förhållande långt tidigare. Redan under de upprörda åren 1812—1813 kan man iakttaga, hur England vid Rysslands sida stod som huvudfaktorn i den dåvarande kronprinsens politik, och hur än den ena, än den andra av dessa båda makter spelade den främsta rollen för honom. Det bör ej heller glömmas, att Sverige eller rättare sagt Carl Johan under denna första tid umgicks på jämlik fot med båda de stora bundsförvanterna och att det då ej alls var tal om något klientförhållande. Under 1813, då Alexanders pålitlighet vid mer än ett tillfälle var minst sagt tvivelaktig, var det främst till England och dess lojalare politik, som Carl Johan sökte anknytning, detta även av det skälet, att han hade en mycket klar blick för hur starkt beroende Sverige ur ekonomisk synpunkt var av den stora sjö- och handelsmakten. Dessutom visste han, att detsamma i än högre grad gällde om Norge.

Emellertid kom Sverige att utgå ur den stora krisen såsom drabant till Alexander I. Det berodde i och för sig icke på 1812 års politik utan på rent personliga förhållanden. Det är numera väl känt, att Carl Johan 1814 mycket ivrigt eftersträvade en ledande roll i Frankrike efter Napoleons fall. Han handlade därvid i visst samförstånd med Alexander, medan hans politik och än mer hans militära överksamhet hade väckt en livlig förbittring i London. Till följd därav hade han under den norska frågans slutakt och Wienkongressens ömtåliga förhandlingar att räkna med mycket sval vänskap från Englands sida och var helt beroende av Rysslands stöd mot Sveriges och sina egna belackare.

Men denna konstellation skulle icke räcka länge. Under konflikten 1817—1818 angående den del av Danmarks statsskuld, som Norge skulle åtaga sig, tog Alexander kraftigt parti för Rysslands

gamla bundsförvant Danmark och uppträdde även formellt sett ganska bryskt mot Carl Johan. Det engelska sändebudet i Stockholm valde däremot en helt annan taktik. Det var till stor del tack vare Londonkabinettets medling, som tvisten till sist kunde lösas utan någon alltför svår dekonfityr för Sverige. Resultatet blev, att Carl Johan f. o. m. 1818 åter fjärmade sig från Ryssland och närmade sig England. Tendensen blev än mer utpräglad under den s. k. skeppshandelsfrågan, där Alexander kraftigt förfäktade Spaniens sak och uppträdde hotfullt och bryskt mot Sverige. Följden var, att en skarp konflikt uppstod mellan Sverige och Ryssland. Dess framtida utveckling tedde sig oviss, då Alexander plötsligt lämnade den storpolitiska skådebanan i slutet av 1825.

Med Alexander I:s frånfalle inträdde en ny vändpunkt, även den i hög grad beroende av Carl Johans personliga egenheter. Genom att skickligt vädja till de gemensamma minnena från 1812—1814 och klokt utnyttja konungens starka böjelse att spela — eller tro sig spela — en storpolitisk roll lyckades Nikolaus I åter tillknyta banden mellan Stockholm och Petersburg. Främst var det därvid hans taktik att inviga Carl Johan i den ryska politikens rådslag och synas söka stöd och hjälp i hans överlägsna erfarenhet och insikter på både det politiska och det militära området, som åter drog konungen av Sverige-Norge inom den ryska inflytandekretsen. Särskilt starkt intryck på Carl Johan gjorde det kraftiga stöd han fick av tsaren i tvisten om prins Gustafs titel vid 20-talets slut.

Emellertid skedde anslutningen till Ryssland ej så fullständigt, som den samtida liberala oppositionen och sedermera i allmänhet eftervärlden ha velat tro. Vi veta nu, att de ryska militära anläggningarna på Åland ingalunda sågos utan oro i Stockholm. Då den orientaliska frågan fram mot 30-talets mitt tycktes skola leda till ett krig mellan Ryssland och England, bestämde sig Carl Johan för en form av neutralitet, som, ehuru formellt otadlig, i praktiken var klart förmånligare för England. Den gick ut på att öppna Sveriges flesta hamnar för båda sidornas örlogsfartyg, en hållning, som naturligtvis var av stort värde för den brittiska flottan. Ryssland däremot hade gott om egna Östersjöhamnar och skulle i stället ha föredragit en rysk-svensk-dansk samverkan i syfte att spärra Östersjön för alla utomstående makter. Den gången skingrade krigsmolnen sig åter, men frågeställningen skulle återkomma.

De huvudsakliga orosanledningarna ur svensk synpunkt äro alla betingade av djupt grundade geografiska orsaker; de återkomma därför regelbundet under hela 1800-talet liksom f. ö. även under

senare europeiska kriser fram till den dag, som i dag är. Två ha redan berörts: det hot mot Stockholms säkerhet och Sveriges oberoende, som Åland i en erövrarstats hand innebär, och frågan om Sundens spärrning eller öppenhållande vid krig mellan västmakterna och en Östersjömakt. Ytterligare två farozoner kunna iakttagas alltifrån Carl Johanstiden, nämligen Gotland och Finnmarken. Gotland sysselsatte under 1830- och 40-talen mycket såväl svensk opinion som rysk och engelsk diplomati. I samband med de förhoppningar, som Göta kanal väckte — senare gäckade till följd av sjöfartsteknikens utveckling — väntade man sig en stark ökning av öns kommersiella betydelse såsom en blivande knutpunkt i hela Östersjöbäckenet. Med anknytning till engelska intressen framfördes planer på att skapa en frihamn eller åtminstone en stor nederlagsort i Slite med dess utmärkta hamnmöjligheter.

Denna tanke väckte ovilja i Ryssland. Man befarade där, att Slite av engelska exportintressen skulle användas till centrum för en energisk och omfattande smuggling på Ryssland. Planen framkallade även allvarliga farhågor på sina håll i Sverige, där man dels fruktade konflikter med Ryssland på grund av smugglingen, dels befarade, att en engelskt betonad handelsplats lätt skulle utveckla sig till en allmän brittisk stödjepunkt i Östersjön och draga med sig engelska militära och marina etablissemang. Paralleller drogos med Malta och Korfu. Liknande farhågor väcktes för övrigt av Londonkapitalets planer på större anläggningar i Gällivare. Under sådana förhållanden vägrade Carl Johan på rysk begäran att bifalla riksdagens önskan om nederlagsrättigheter för Slite. Ej heller senare blevo dessa planer förverkligade. Farhågor för Gotlands säkerhet spelade emellertid även i fortsättningen en betydande roll för den svenska utrikespolitiken.

Detsamma är kanske än mer fallet med den mest beryktade bland förvecklingarna i Norden före Krimkriget, den s. k. Varangerfrågan, som numera, främst tack vare Palmstiernas forskningar, är rätt väl klarlagd. Konflikten uppstod ur de oklara rättsförhållanden, som sedan medeltiden rätt uppe på den nordskandinaviska kullotten. Den gällde i första hand renbetes- och fiskerätten för lapparna på ömse sidor om gränsen. I mitten av 20-talet delades de förut gemensamma distrikten i Sydvaranger och på Kolahalvöns kust mellan Ryssland och Norge, varvid tsar Nikolaus otvivelaktigt visade sig ganska tillmötesgående. I fortsättningen tilltogo emellertid betes- och fisketvisterna i skärpa. Frågans kärnpunkt blev det så småningom från rysk sida framförda kravet på att såsom

motprestation för de norska flyttlapparnas betesrätt på finsk mark erhålla ej blott fiskerätt i Sydvaranger för invånarna i vissa finska gränssocknar — även för den bofasta befolkningen — utan även att därvid för dessa finska undersåtar få upplåten en mindre kustremsa med möjlighet att uppföra bodar för fiskeredskap o. d. I detta krav befarade man eller påstod sig befara den första början till en rysk marinstation vid isfritt vatten med alla därav följande vådor ej blott för Sverige-Norge utan även för England.

Den nyaste forskningen har emellertid visat, att denna åskådning är starkt förenklad för att ej säga överdriven. Det är numera styrkt, att de ryska krav, som egentligen väckte farhågor, ursprungligen härrörde från nitiska lokala myndigheter, särskilt finska, och att regeringen i Petersburg länge avböjde att framföra dem, liksom den också under förhandlingarnas slutskede var redo att nedlägga de betänkligaste bland dem. Det är likaledes tydligt, att underhandlingarnas ogynnsamma förlopp i ej ringa grad berodde på norsk osmidighet och omedgörlighet. Allt tyder således på att det icke vid denna tid förelåg några medvetna ryska expansionsavsikter av det slag, som befarades. Därmed är naturligtvis icke sagt, att ej ett bifall till det ryska kravet på upplåtande av en särskild zon för fiskarna skulle ha kunnat visa sig få mycket betänkliga följder eller att det var en olycka, att underhandlingarna aldrig ledde till en uppgörelse på sådan basis. Nu avbrötos de 1852, främst till följd av norsk omedgörlighet och säkerligen emot såväl den svenska som den ryska utrikesledningens egentliga önskan, och Finland spärrade sin gräns för de norska lapparna. Konsekvensen blev en påtaglig förstämning mellan de båda makterna. Detta var av ej ringa betydelse för händelseutvecklingen under Krimkriget.

Före Krimkriget hade Sverige emellertid redan haft att taga ställning till en annan allvarlig utrikespolitisk kris, den slesvigholsteinska av 1848, som följde på den tyska befolkningens i de båda hertigdömena uppror mot sin danska överhet. Att denna konflikt indirekt även berörde Sverige, stod klart för Oskar I. Därvid kunde han tillgodogöra sig den starka skandinavistiska strömningen bland de bildade klasserna vid denna tid. Det är känt, hur Sverige 1848 ingrep i händelseförloppet medelst en rätt betydande truppsammandragning i Skåne och överförandet av en kår till Fyen för att möjliggöra för danskarna att helt koncentrera sig på halvöns försvar. Även i den diplomatiska sidan av konflikten tog Sverige en både aktiv och ansedd del. Det hela bidrog obestrid-

ligen till att öka Sveriges prestige och Oscar I:s personliga anseende i Europa såsom en skicklig diplomat.

Om man jämför denna kris med den i samma fråga femton år senare, falla skillnaderna genast i ögonen. Motparten var 1848 svagare, ty Österrike deltog ej alls och Preussen gjorde det endast tidvis. Båda lamslogos i viss utsträckning av sina inre svårigheter. De andra stormakterna, främst Ryssland, togo 1848—1850 mer aktiv del än 1863—1864. Men framför allt präglades Oscar I:s politik av en helt annan fasthet och målmedvetenhet än sedermera Carl XV:s. Målet inskränktes från början klart till att skydda de rent danska länderna; det direkta ingripandet begränsades till öarna. Vid denna politik höll konung Oscar fast och bevarade hela tiden kontrollen över Sveriges kurs. Trots detta bjöd krisens avveckling på åtskilliga obehag.

Av en helt annan, vida mer ingripande betydelse blev, som välbekant är, nästa kris, som Sverige hade att taga ställning till, Krimkriget. Det är den episod i vår diplomatiska 1800-talshistoria, som utan all jämförelse dragit störst intresse till sig bland forskarna. Särskilt var den en central punkt i Carl Hallendorffs rika produktion. Nyligen (1939) utkom en avhandling, Sven Erikssons »Svensk diplomati och tidningspress under Krimkriget», som låtit rätt mycket tala om sig och som givit en i flera hänseenden ny bild av händelser och förhållanden. Det kan därför vara skäl att något dröja vid dess teser och resultat.

Det är egentligen två nyheter, som Eriksson framfört. Den ena gäller Oscar I:s politik. Tidigare har man ansett, att konungen i det längsta förde en försiktig neutralitetspolitik om ock med tydliga sympatier för västmakterna. Först från början av 1855 under inflytande av dessas påtryckningar och pressen från den krigsvänliga svenska — särskilt liberala — opinionen övergick han så småningom till att allvarligt tänka sig att delta i kriget för att bereda Sverige möjlighet att återvinna förlorade områden i öster. En första synlig frukt av denna hans nya politik var novembertraktaten, som konungen tänkte sig såsom upptakten till en rent offensiv politik. Till följd av Napoleon III:s plötsliga omkastning och den allmänna freden frös denna emellertid inne.

Mot denna uppfattning har Eriksson — såvitt jag vågar bedöma i huvudsak med framgång — hävdad, att konung Oscar redan från 1853 äsyftade att delta i kriget med Finlands återerövring såsom mål. Då han emellertid icke ville kasta sig in i striden på lösa

boliner utan i förväg förvärva säkra garantier för att England och Frankrike verkligen gjorde Sveriges krigsmål till sina och Östersjön till huvudkrigsskådeplats, uppställde han fast fixerade krav på betryggande militär och finansiell hjälp, säkerhet mot separatfred samt Österrikes biträde av alliansen. I dessa sistnämnda hänseenden råder överensstämmelse mellan Erikssons och Hallendorffs uppfattningar. Men Eriksson söker därjämte uppvisa, hur konungen förde en oavslutlig publicistisk kampanj i utlandet för att övertyga opinionen om att Rysslands nedkämpande vid Östersjön och Finlands frigörelse även ur engelsk och fransk synpunkt vore nödvändiga krigsmål och Sverige alltså en bundsförvant, som det vore av största vikt att vinna. Denna kampanj rönt dock ej framgång till följd av krigets koncentrerande på Krim.

I samband med Erikssons skildring av Oscar I:s utländska propaganda står den andra huvudpunkten i hans arbete, som kanske är den viktigaste. Den gäller konungens förhållande till den agitation för modig uppslutning på västmakternas sida, som fördes med största iver i betydande delar av den svenska liberala pressen. Ännu Hallendorff hade menat, att konungen av den stigande opinionen tvangs mot sin vilja eller åtminstone snabbare, än han själv ville, att lägga om sin kurs till större överensstämmelse med Englands och Frankrikes. Eriksson däremot hävdar, att det var konungen själv, som genom olika mellanhänder, den s. k. kamarillan, skickligt underbläste och dirigerade den krigsvänliga opinionen för att skapa underlag för sin egen från början utstakade nya kurs. Han gör t. o. m. gällande, att det mest uppmärksammade momentet i presskampanjen, den opinionsstorm mot 1812 års politik och mot själva dynastin, som framkallades på hösten 1855 genom publikationen av Schinkel-Bergmans framställning av 1812 års händelser, en opinionsstorm, som tidigare ansetts ha haft den största betydelse för att driva konung Oscar till handling, i själva verket också varit dirigerad av konungen själv. Med full avsikt var det, som denne lät Schinkels mina springa. Han ville åter blåsa liv i krigsagitationen, vilken under intryck av neutralitetens ekonomiska vinster syntes vara på väg att ebba ut. Man får alltså en helt annan bild av Oscar I än tidigare, en vida mer aktiv statsman än förut, en djärvare spelare än den diplomatiska Kleinkünstler, som Hallendorff på sin tid med stor bravur tecknade.

Det kan riktas invändningar mot vissa detaljer i Erikssons framställning. På några punkter torde han ha gått för långt, kanske gripit fel. Såsom det av en mycket sakkunnig recensent fram-

hållits, har han en tydlig böjelse att överskatta pressens betydelse i 1850-talets Europa och framför allt i det dåtida Sverige. Sammanfattningsvis torde man dock våga säga, att själva huvuddragen av hans teorier — Oscars I:s tidiga beslut att söka deltaga i kriget, väl att märka på goda villkor, och konungens dirigerande av opinionsbildningen inom stora delar av pressen — böra anses vara väl styrkta.

Den bild man sålunda f. n. kan göra sig av Sveriges utrikespolitik under 1850-talets stora orientaliska och europeiska kris, blir ungefär följande. Inför det stundande kriget har Oscar I beslutat sig för att t. v. iakttaga neutralitet men en neutralitet, som avgjort gynnade västmakterna på Rysslands bekostnad — detta i vissa avseenden mer än 1834 års — och som av honom från början avsågs att senare övergå i uppslutning på deras sida, så snart som de erbjöde betryggande villkor. Neutralitetsförklaringen väckte missnöje i Petersburg; detta kom till uttryck i påtryckningar och krav, som voro ägnade att ingiva den svenska regeringen ytterligare farhågor beträffande Rysslands avsikter och de anspråk på förmynderskap, som framträdde i dess politik. Under 1854 avvisade konungen bestämt engelska och franska locktoner, som åsyftade att förmå Sverige att ingripa utan säkerhet för att dess intressen verkligen skulle tillgodoses. Men samtidigt bearbetade han fortfarande såväl den svenska som den europeiska opinionen till förmån för det till Östersjön förlagda krig med Finlands frigörelse som mål, vilket han egentligen eftersträfvade. Under 1855 följde så de tack vare Hallendorff kända underhandlingarna genom rätt obskyra hemliga agenter i Paris. De åsyftade att klarlägga Napoleons avsikter och öka hans intresse för Sverige och dess önskemål. På sommaren föreslogs så av västmakterna en integritetstraktat för Finnmarken. Eriksson har uppvisat, att denna mera direkt, än man förut velat tro, var en följd av konung Oscars egna strävanden, varvid bl. a. den av tidigare forskning mycket uppmärksammade engelske generalkonsuln i Christiania, Crowe, använts som redskap. På svensk begäran utvidgades garantin till att gälla även Sveriges territorium. Däri har man, som Palmstierna påpekat, främst att se en följd av den tidigare oron för Gotland.

Konung Oscar avsåg denna traktat till att bilda första stadiet i övergången till Sveriges deltagande i den stora offensiv, som han väntade under 1856. Men i stället kom freden, och Stockholmskabinettet nödgades koncentrera sig på att i alla fall få ut något av en åtgärd, som avsevärt försämrat dess framtida förbindelser med

Ryssland. Det blev som bekant endast förbudet mot militära anläggningar på Åland, som man lyckades utverka. Konung Oscar hade ursprungligen hoppats på avsevärt mer och även ackompanjerat sina diplomatiska krav med nya försök att påverka opinionen i London och Paris. Napoleons starka fredslängtan omöjliggjorde dock förverkligandet av annat än Sveriges minimiönskemål.

Vad som förefaller stå fast av Hallendorffs värdesättning av den svenska politiken under Krimkriget, är dess — det gäller både konung Oscar och den allmänna opinionen — felbedömning av det europeiska läget. Man bortsåg från de realpolitiska förhållandena och räknade med en oöverbannelig, på rent ideologiska företeelser baserad motsättning mellan autokraten i öster och den på folkviljan stödde Napoleon III. Kriget fick sålunda för svenska ögon en korstågskaraktär, som det i verkligheten i stort sett saknade. England kom att framstå som ett slags appendix till Frankrike, medan det i själva verket var huvudmakten bland de allierade och framför allt hyste den vida starkare och segare stridsviljan, sedan kriget väl en gång brutit ut. Denna felbedömning vållade, att man stod alldeles överraskad inför det plötsliga fredsslutet. Novembertraktaten, som för Oscar I varit inledningen till en ny fas av kriget under Sveriges aktiva medverkan, var för Napoleon III blott ett taktiskt drag för att framtvinga Rysslands eftergift.

En annan mycket svag sida i den svenska politiken och egentligen den betänkligaste är frågan om Sveriges dåvarande militära beredskap. Eriksson har tagit lätt på den, men i verkligheten måste den vara avgörande vid bedömningen av konung Oscars politik. Om ej en tillfredsställande krigsmakt fanns, var det hela blott hasard. Frågan är icke systematiskt utredd, men det föreligger mycket starka skäl att anse, att beredskapen var allt annat än god. Härens kärna, den indelta armén, bestod till ej ringa del av män uppe i och t. o. m. över de femtio åren, regementsmötena omfattade ett par veckor årligen och inställdes ej sällan. Bevärningen övades blott 14 dagar det första året. Flottan befann sig i mycket dåligt skick, och hela krigsmaktens utrustning var klart undermålig. Dessa svåra missförhållanden blottades under pressdebatten med hänsynslös öppenhet i mars 1855 av en bland Sveriges främsta och kunnigaste dåtida militärer, konungens tidigare förtrogne, överste J. A. Hazelius, i den såsom officiös betraktade *Svenska tidningen*. Hazelius talade om »att kasta oss in i ett anfallskrig med de många bristerna i åtskilliga föräldrade delar av vårt krigsväsende, efter 40-årig fred, utan generalstab, utan tross, utan fältläkare, utan

tillräcklig sjukvård, utan arméorganisation för kriget, utan ordnad beväring, vilken, ehuru egentligen ämnad till landets försvar, dock naturligtvis ej kan undvaras, då armén sättes på fältfot; utan tillräcklig artilleriutrustning, utan kommissariat, utan tillräckligt befäl». Han slöt med ett tydligt angrepp på kronprins Carl och prins Oscar, som bägge tillhörde krigspartiets ledare. Inlägget väckte våldsamt förbittring på motsidan.

Mot bakgrunden av dessa förhållanden faller en ganska hemsk belysning över den utmanande och äventyrliga utrikespolitik, som man önskade i stora liberala grupper liksom i vissa hovkretsar — men däremot icke på ledande officers- och ämbetsmannahåll — vid flera tillfällen under 1850- och 1860-talen.

Den rätt snöpliga upplösningen av 1855 års politik var en stark besvikelse för konung Oscar och rubbade i ej ringa mån hans utrikespolitiska auktoritet i initierade kretsar. Hågen att kompensera detta och väl också oron för de faror, vilka kunde hota från Ryssland, som man nyss så gagnlöst utmanat, torde ha legat bakom den ganska märkliga kursförändring, som konungen gjorde i en annan fråga under sin sista tid som regent. Vi ha förut skildrat hans på en gång fasta och försiktiga politik under 1848—50 års dansk-tyska förvecklingar. Han hade där konsekvent vägrat att engagera sig annat än för det egentliga Danmark, i främsta rummet öarna. Men 1857 visade han sig redo till en helt annan orientering. Han erbjöd en reell allians till Slesvigs skydd, inkluderande en »moralisk garanti» även för Holstein. Därmed voro av allt att döma förknippade vittsyftande dynastiska planer, i vilkas förlängning skymtade Danmarks inträde i den svensk-norska unionen efter huset Oldenburgs huvudlinjes utslocknande. Emellertid avböjde den oberäknelige Fredrik VII, sannolikt under ryskt inflytande, alliansanbudet efter att till en början ha uttryckt livlig tacksamhet. När den danska politiken snart därefter gjorde en ny vändning och Köpenhamn hörde sig för, om chansen alltjämt stod öppen, var det naturligt nog Sveriges tur att svara nej.¹

Det är tänkbart, att det 1857 verkligen fanns möjlighet att skapa ett nordiskt statsförbund. Mot bakgrunden av de senaste årens händelser kan man vara frestad att beklaga, att så ej skedde. Men sannolikt ligger frågan ej så enkelt. Resultatet hade mänskligt att döma blivit Sverige-Norges engagemang i den slesvig-holsteinska

¹ Se även Eriksson, Oscar I:s sista propaganda för svensk-dansk union (Svensk tidskrift 1940, s. 666—674).

konflikten. Hur Sveriges militära beredskap tedde sig, har redan skildrats; Norges var ännu sämre. Därtill kommer, att 1863—64 skulle visa, hur smalt skandinavismens underlag i den verkliga dåtida svenska opinionen var. Egentligen inskränkte det sig till dels vissa dynastiska spekulationer, dels levande hänförelse inom en del medelklasskretsar med stark akademisk prägel. I övrigt var intresset skäligen ljumt. Frågan är, hur hållfast en trestatsunion skulle ha visat sig, militärt och politiskt, i prövningens stund. Därtill kan läggas, att Eidergränsens bevarande svårligen kunde göras till ett svenskt eller norskt livsintresse — det har ju på lång sikt ej ens visat sig vara ett danskt.

Emellertid blev, som väl är känt, frågan snart åter aktuell till följd av den slesvig-holsteinska konflikten allt starkare skärpning. Vad som följde, är en av de mest dramatiska episoderna i vår nyare politiska historia. Åtskilligt material till kännedomen därom är numera framlagt, men alltjämt återstå dunkla punkter. En betydande om också knappast ledande roll spelades otvivelaktigt av Carl XV:s personlighet. Hans allmänt skandinavistiska inställning, hans personliga och dynastiska ambitioner, hans vänskapsförbindelse med Fredrik VII och hans okontrollerade hemliga diplomati gjorde mycket för att driva fram förloppet och för att trassla till det. I denna sistnämnda riktning verkade även andra personliga omständigheter. Den dåvarande utrikesministern, greve Ludvig Manderström, var otvivelaktigt en av de tekniskt skickligaste diplomater Sverige någonsin haft, framför allt såsom stilit, och han åtnjöt länge ett utomordentligt anseende både bland allmänheten och bland sina kolleger. Men hans hållning i denna svåra kris skulle visa, att han icke ägde tillräcklig kraft och beslutsamhet för att sätta in sin prestige och sin personliga ställning för att genomdriva den politik, som han själv ansåg lämplig eller nödvändig. Följden blev, att både han och Sverige så småningom manövrerades in i en skev och föga hedersam ställning. Särskilt Henning Hamiltons för några år sedan offentliggjorda »Anteckningar rörande förhållandet mellan Sverige och Danmark 1863—1864» visa detta på ett ganska kusligt sätt. Manderström åtnjuter numera bland kännare av tidens historia icke på långt när samma anseende som hos sin samtid.

Skulden till krisens för Sverige så snöpliga förlopp ligger dock ej enbart hos Carl XV och Manderström. Ej heller Louis De Geer kan anses ha spelat någon imponant roll. Den svenske ministern i Köpenhamn, Henning Hamilton, vars betydelse är central, bar

vidare en viss skuld även han. Ty ehuru han otvivelaktigt handlade med vida större konsekvens än sina chefer i Stockholm och visade en helt annan ryggrad, försvårade han vid flera tillfällen situationen genom att gentemot danska regeringen uppträda på ett sätt, som bättre motsvarade hans egna intentioner än Stockholmskabinetts avsikter.

Vad som för eftervärlden särskilt komprometterat alla de age-
rande, är den beklämmande diskrepansen mellan den roll, som Sverige var ifrågasatt att spela, och dess militära resurser. Saken har nyligen belysts av Nils Holm i festskriften för Sven Tunberg. Bilden är fruktansvärd. Den svenska armén befann sig alltjämt i ungefär samma — i varje fall icke bättre — tillstånd som under Krimkriget. Utrustningen var relativt sett ännu sämre, eftersom tekniken i utlandet under de senaste åren gått starkt framåt. Den armé, som man skulle hava gått att möta, var Helmuth von Moltkes preussiska. Beväringen hade dock så till vida något förbättrats sedan 1855, som den på 60-talet under de trettio dagarnas övningar fick lossa tre skarpa skott. Gevären voro mynningsladdare, till största delen av gammal modell. Artilleriet hade slätborrade fram-laddningskanoner. Flottan var alldeles förfallen, fästningarna till stor del ännu ej färdiga. Vad mobiliseringsförhållandena beträffar, räknade man med tre veckor för att kunna ställa upp 12,000 man. Att mobilisera mer än 20,000 — detta var den kår, som avsågs enbart till Slesvigs försvar — väntades taga flera månader. Det var i juli 1863, som förbundsunderhandlingarna med Danmark började, men först i december vidtogos egentliga rustningsåtgärder, varvid regeringen äskade tre millioner riksdaler. Mot bakgrunden av sådana förhållanden framträder ej blott de skandinavistiska ivrarnas utan även ministärens ansvarskänsla och förmåga att realpolitiskt bedöma läget i synnerligen mörk dager. Man är snarast böjd att förundra sig över att det hela ej slutade vida värre, än det till sist gjorde.

Det var i juli 1863, som den akuta krisen inträdde för Sveriges del till följd av Carl XV:s oförsiktiga löften till Fredrik VII under deras sammanträffande på Skodsborg. I princip ehuru naturligtvis ej i fråga om utförandet i detalj torde Carl ha handlat i samråd med Manderström. Konungen ställde sig faktiskt så, att det var han — ej det hotade Danmark — som framställde alliansförslaget. Han ineffattade däri Slesvig men lade upp saken, så att det faktiskt kom att innebära även ett svenskt engagemang för Holstein. Tack vare Hamiltons sinnesnärvaro och goda ställning i Köpen-

hamn undvekos dock omedelbara följder av dessa värsta missgrepp. Mötets faktiska resultat blev en svensk-dansk underhandling, företagen med Manderströms gillande och under hans överinseende, vilken innebar Sverige-Norges ingripande till Slesvigs skydd med 20,000 man. Sannolikt hoppades man genom att på detta sätt stärka Danmarks ställning undvika ett krigsutbrott. Förhandlingarna fördes av Hamilton med den danske regeringschefen Hall. Så småningom blev saken emellertid bekant för de ledande medlemmarna av det svenska statsrådet. Vid en konferens på Ulriksdal den 8 september visade det sig då, att tanken stötte på starkt motstånd, främst från Gripenstedts men även från De Geers och den norske statsministern Sibberns sida. Man beslöt i detta dilemma att först söka medverkan från västmakterna, och opponenterna ställde som villkor, att minst den ena av dessa skulle biträda alliansen. Förfrågan blev resultatlös, men alltjämt fortsattes underhandlingarna med Danmark.

Detta berodde på flera orsaker. Carl XV ville icke uppge sin plan och hoppades kunna bilda en ny konselj, som skulle skänka honom sitt stöd. Manderström intog i det längsta en oklar hållning och lämnade under hela november Hamilton i den tron, att han dock skulle sätta in sin ställning på att föra alliansen i hamn, detta även efter det att allt annat tyder på att utrikesstatsministern i själva verket uppgivit tanken och anslutit sig till De Geers mening. Alliansens motståndare slutligen ville ej heller ställa saken på sin spets och genom avskedsansökningar framtvinga ett avgörande. Säkerligen medverkade till denna allmänna svenska obenägenhet att avbryta underhandlingarna en i och för sig välmotiverad fruktan att därigenom försvaga Danmarks ställning. Men med den taktik, som man nu följde, lämnades danskarna i det längsta i tron, att de dock ytterst kunde räkna på den svenska alliansen. Köpenhamnskabinettet blev därigenom mindre benäget för eftergifter, än det måhända annars skulle ha varit, och Sverige framstod såsom mer bundet vid Danmark, än det verkligen var. Den slutliga svenska passiviteten blev sålunda mer förödmjukande och vållade större bitterhet i Danmark, än fallet annars hade behövt bliva. Otviveltigt har Manderström — det visa Hamiltons »Anteckningar» — en särskilt dryg skuld i detta hänseende.

Vändpunkten kom med Fredrik VII:s plötsliga frånfälle i mitten av november. Christian IX:s tronbestigning berövade Carl XV utsikten att förena Nordens alla tre kronor på sitt huvud. Därmed synes hans skandinavistiska nit för någon tid ha mattats. I början

av december — alltså efter mer än fyra månader — gav Manderström besked om att Sverige icke längre reflekterade på alliansen.

Även i fortsättningen rädde dock en viss oklarhet, då Carl XV snart återkom till sina skandinavistiska böjelser. Genom oansvariga privata mellanhänder ställdes åter svensk hjälp åt Danmark i utsikt. Så härskade ännu några månader en latent kris. De varmaste danskvännerna hoppades genom opinionsmakeri kunna pressa fram en ministerkris och en skandinavistiskt sinnad regering, som skulle kunna genomföra Carl XV:s politik. För hela denna meningsriktning synes vad som dock borde ha varit det första, de militära möjligheterna för en hjälpkaktion, alltjämt ha spelat en mycket liten roll. Dem, som framförde dylika synpunkter, t. ex. Hazelius, avfärdade man gärna kort och gott som »krukor».

Naturligtvis kan det sägas, att skandinavismen under denna kris byggde på en alldeles riktig tanke. Det var ett påtagligt svenskt intresse att bevara Danmark som en maktfaktor gentemot Tyskland. Men en i och för sig berättigad politik förfäktades med sådan naivitet och oskicklighet och var förknippad med sådan ansvarslöshet, när det kom till realia, till blod och järn, att föga kan anföras till dess försvar. Mot lättsinnet på detta håll står den officiella politikens — Manderströms — oklarhet och delvis direkt vilseledande attityd.

En av huvudorsakerna till Carl XV:s misslyckande 1863—64 var hans förfelade utrikespolitiska orientering. Han hade helt inställt sig efter vad han trodde vara Napoleon III:s politik och räknade med Frankrikes kraftiga stöd åt de nordiska rikena. Det var ett ödesdigert missförstånd. Det andra kejsardömet befann sig som bekant vid denna tid redan i utförsbacken. Dess politik var lika svag, lika vacklande, lika vilseledande som Sveriges egen och lämnade Danmark i sticket. Trots detta framhärdade både konungen och den tongivande svenska opinionen även efter 1864 i sin ensidigt franska orientering, och pressen var full av smädelser mot Bismarek. Under 1870—71 års krig var denna stämning mycket tydlig. Någon allvarlig fara uppstod då aldrig till följd av händelsernas gång. Men om Danmark, som ingalunda orimligt var, givit efter för de starka franska påtryckningarna vid krigsutbrottet och sökt taga revansch på Preussen, då är det förvisso tänkbart, att Carl XV:s utpräglade sympatier för Frankrike och dess kejsare hade kunnat vålla betänkliga förvecklingar. Nu kom det aldrig längre än till ett mycket häftigt partitagande i den svenska pressen — med få undantag — och till svåra oförsiktigheter från konungens

egen sida i brev till fångna franska officerare. Brevet råkade i tyska regeringens händer, och det följde en mycket pinsam episod.

Under sådana förhållanden var Sveriges förhållande till den makt, som numera var Europas starkaste, mycket dåligt. Bismarck lät detta komma till uttryck i sin officiösa press, varvid konungens egen person icke sparades. Efter Carl XV:s död blev det därför hans efterträdare angeläget att trygga Sveriges position i ett Europa, som tedde sig så helt olika mot några år tidigare. Frankrike, svenskarnas idol, var vordet en *quantité négligeable*; England hade under Gladstones ledning tappat sitt inflytande i Europa; tsarens Ryssland och Bismarcks Tyskland stodo särskilt i norr som de avgörande maktfaktorerna. Till båda var vårt förhållande efter 1855 och 1870—1871 allt annat än gott.

Oscar II hade som ung prins spelat en ledande roll bland krigsivrarna under Krimkriget, liksom han 1863—1864 gärna velat bistå Danmark. Men han gjorde det nu till sin personliga sak att söka få en mer realistisk orientering till stånd. Samma uppfattning hyste 70-talets utrikesminister, Oscar Magnus Björnstjerna, vår främste diplomat under det senare 1800-talet.

De närmare detaljerna i den omläggning av Sveriges yttre kurs, som skedde under åren 1873—1875, äro icke närmare kända och kunna kanske aldrig utredas, om ej Oscar II:s papper, då de en gång öppnas, lämna nya upplysningar. Tydligt är, att konungen själv spelade en betydande roll; utåt beseglades den nya kursen med hans ostentativt företagna resor till Berlin och Petersburg vid årtiondets mitt. Till Ryssland blev förhållandet korrekt ehuru naturligtvis utan egentlig värme; till Tyskland åter blev det mycket gott. Sverige räknades mot sekelskiftet av många till de åt Tyskland orienterade mindre makterna. I stort var dock kursen, som vi veta, utpräglad neutral och åsyftade att hålla oss utanför de europeiska förvecklingarna. Efter erfarenheterna från Krimkriget och 1863—1864 var detta en mycket naturlig reaktion. Men med tanke på de sista decenniernas händelser har man rätt att fråga, om ej den psykologiska reaktionen måhända gick för långt och på många håll förde till en viss olust vid och okunnighet om utrikespolitik, till en dogmatisk övertygelse i stora folklager om att passiviteten alltid är den riktiga statskonsten. Även en sådan inställning kan ha sina svagheter och faror, ehuru av annat slag än de, som 1850- och 1860-talens alltför stora aktivitet kunde bereda Sverige.